

ΠΑΝΕΛΛΗΝΙΑ ΕΝΩΣΗ ΦΙΛΟΛΟΓΩΝ

Σ Ε Μ Ι Ν Ά ρ ι ο 30

ΟΜΗΡΙΚΗ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑ

Επιμέλεια
Αναστάσιος Αγγ. Στέφος

Μάχη Παϊζη-Αποστολοπούλου, Χρήστος Κ. Τσαγγάλης, Δήμητρα Σκαύδη,
Αναστάσιος Αγγ. Στέφος, Ανθούλα Δανιήλ, Ελένη Μανακίδου, Λάμπρος Πόλκας,
Δ. Ν. Μαρωνίτης, Βασίλειος Τσάφος, Τασούλα Καραγεωργίου,
Νένα Ι. Κοκκινάκη, Ι. Ν. Περυσινάκης, Φλώρα Π. Μανακίδου,
Αριάδνη Γκάρτζιου-Τάττη, Χριστίνα Βέικου, Ι. Πανούσης,
Ζωή Σπανάκου

2004

ΜΕΤΑΙΧΜΙΟ

ΠΕΡΙΟΔΙΚΗ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΚΔΟΣΗ ΤΗΣ ΠΑΝΕΛΛΗΝΙΑΣ ΕΝΩΣΗΣ ΦΙΛΟΛΟΓΩΝ
Πολυτεχνείου 6, Αθήνα 104 33, τηλ. 210 5243434

ΣΕΜΙΝΑΡΙΟ 30 *Ομηρική Φιλολογία*

Τα κείμενα εκφράζουν τις απόψεις του συγγραφέα τους.

Υπεύθυνη σύμφωνα με το νόμο:
Χριστίνα Βείκου
Δραγούμη 4, 151 22 Αμαρούσιο

ΦΩΤΟΣΤΟΙΧΕΙΟΘΕΣΙΑ • ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΗ ΣΕΛΙΔΟΠΟΙΗΣΗ
ΦΙΛΜ • ΜΟΝΤΑΖ • ΕΚΤΥΠΩΣΗ • ΒΙΒΛΙΟΔΕΣΙΑ
Εκδόσεις **ΜΕΤΑΙΧΜΙΟ**
Ασκληπιοῦ 18, 106 80 Αθήνα • ΤΗΛ.: 210 3647 433, FAX: 210 3610 750
Internet Site: www.metaixmio.gr • e-mail: metaixmio@metaixmio.gr

2004

ISSN 1105-2724

Κ.Ε.Π. 778

Κ.Π. 344/04

Ομήρου *Ιλιάδα*, I: Μια ανάγνωση με τη γλώσσα του ποιητή

Με τη γραφίδα της Όλγας Κομνηνού-Κακριδής: «Την νύχτα προς την εικοστή έκτη, ίσια ίσια στη μέση από τις πενήντα μιά μέρες, έρχεται πρεσβεία στον Αχιλλέα (I). Ο βασιλιάς ταπεινωμένος στέλνει δώρα και παρακαλεί. Μαζί του παρακαλούν όλοι οι Αχαιοί με το στόμα του Οδυσσέα, του Φοίνικα και του Αίαντα τον Αχιλλέα να ξεθυμάσει και να ξαναγυρίσει στη μάχη. Αυτό που η Θέτιδα γύρεψε από τον Δία στο A 509 εκπληρώθηκε. Ο Δίας δυνάμωσε τους Τρώες και οι Αχαιοί αναγκάστηκαν να τιμήσουν τον Αχιλλέα. Δε μένει παρά να ξαναγυρίσει ο ήρωας στη μάχη, θα έλεγε κανείς, για να δείξει και τη θετική δύναμή του» (σ. 10). Προηγουμένως, στον πρώτο στίχο του Θ αρχίζει η δεύτερη μέρα της μάχης, η εικοστή πέμπτη της αφήγησης, που τελειώνει στον 486 της ίδιας ραψωδίας με βαρύτατη αίσθηση της ήττας στους Αχαιούς.

Ο Αγαμέμνων θυμικός και ηττοπαθής συγκαλεί συνέλευση και συμβουλεύει τους Αχαιούς για δεύτερη φορά ότι πρέπει να γυρίσουν πίσω στην πατρική γη (27· πβ. 2. 140, 14. 74 κ. ε.). Ο Διομήδης προτείνει να παραμείνουν μέχρι να κυριεύσουν την Τροία (45-6) – προοικονομεί έτσι την ομιλία του στο τέλος της ραψωδίας και τη συνέχιση του πολέμου χωρίς τον Αχιλλέα. Ο Νέστωρ αναλύει την αιτία της κατάστασης στην οποία βρίσκονται οι Αχαιοί και διαπιστώνει: *ἄνδρα φέριστον, ὃν ἀθάνατοί περ ἔτεισαν, ἠτίμησας* (110-11). Η διάγνωση του Νέστορα αντικειμενικοποιεί την άποψη του Αχιλλέα στο A: ότι «θα σκίζεται η καρδιά σου από τον καημό» *ὃ τ' ἄριστον Ἀχαιῶν οὐδὲν ἔτεισας* (243-4). Ο Νέστωρ, επίσης, εκφράζει την κρατούσα αντίληψη, τη δίκη, για την απεμπλοκή από την κατάσταση στην οποία βρίσκονται οι Αχαιοί, και διατυπώνει τη στρατηγική: «ακόμα και τώρα ας σκεφτούμε πώς να τον πείσουμε εξιλεώνοντάς τον» *δώροισίν τ' ἄγανοῖσιν ἔπεισσι τε μειλιχίοισι* (111-13).

Ο Νέστωρ σε συμφραζόμενα ανταγωνιστικών αξιών πρέπει να θεμελιώσει την αξίωσή του ότι θα εκφράσει ορθότερη συμβουλή. Οι ομηρικοί ήρωες σε κάθε περίπτωση διακηρύσσουν την υπαρξή τους, προσπαθούν να διακριθούν, να εδραιώσουν κάποια απαίτηση πάνω στους θεούς, να κερδίσουν την αναγνώριση των συμπατριωτών τους και να βεβαιωθούν ότι δεν έχουν λησμονηθεί (*εὐχόμαι εἶναι*, 60).¹ Στηρίζει επίσης την ορθότητα της ομιλίας σε δύο

¹ Πρβλ. Adkins «Honour».

στίχους (63-4: *ἀφρήτωρ ἀθέμιστος ἀνέστιος*) που αποτελούν πονοκέφαλο για όσους υποστηρίζουν την ύπαρξη μόνο ανταγωνιστικών αρετών στα έπη, οι οποίοι πάντως συστοιχούν με τη *φιλοφροσύνη* (256). Με τη διαπίστωση του Νέστορα συνδέεται μία από τις λεγόμενες ανωμαλίες της *Ιλιάδας*: απευθυνόμενος προς τον Αγαμέμνονα λέγει: *ἔβης κλισίηθεν ἀπούρας* (107)· γνωρίζουμε ότι δεν πήγε ο Αγαμέμνονας να πάρει τη Βρισηίδα. Στο 1. 356 ο Αχιλλέας λέγει στη μητέρα του για τον Αγαμέμνονα: *ἔλων γὰρ ἔχει γέρας, αὐτός ἀπούρας*. Σε ό, τι αφορά το *ἔβης* η ανωμαλία λύνεται αν λάβουμε υπόψη μας ανάλογες εκφράσεις π.χ. από τη νέα ελληνική «τι πήγες κι έκαμες» χωρίς πράγματι να «έχει πάει» κάποιος. Σε ό, τι αφορά το 1. 356, αν σκεφτούμε ότι υπάρχει μία μετακίνηση σε σχέση με το *αὐτός* από την αρχική γενική απειλή του Αγαμέμνονα (1. 137 κ.ε.) στη συγκεκριμένη απειλή εναντίον του Αχιλλέα στους στ. 184-5, μέσω της απειλής του στ. 161. Ο Αχιλλέας (πβ. Θέτιδα 1. 507, Θεοσίτης 2. 240) επανέρχεται στην αρχική απειλή.²

Ο Αγαμέμνονας ομολογεί *ἄσάμην* (116· πβ. 2. 378),³

ἀλλ' ἔπει ἄσάμην φρεσὶ λευγαλέησι πιθήσας,

ἂψ ἔθελω ἄρῆσαι δόμεναι τ' ἀπερείσι' ἄποινα (119-20), και απαριθμεί πράγματι πλούσια δώρα. Η προσφορά δώρων είναι μία τακτική που η ομηρική κοινωνία θεωρεί αποτελεσματική και είναι συμπεριφορά ανταγωνιστικών αξιών.⁴ Τα *ἀγανά δῶρα* του Νέστορα ονομάζονται ειδικότερα (*ἀπερείσι*) *ἄποινα* (πβ. 24. 147 και 502, 1. 23). Δεύτερο συνθετικό της λέξης είναι η *ποινή*, που συνδέεται ετυμολογικά και σημασιολογικά με τη λέξη *τιμή*. Σε όλη όμως την *Ίλιάδα* ο λόγος και οι συμβουλές του Νέστορα, το όνομα του οποίου, ως σημειωθεί, σημαίνει νόστος,⁵ είναι ασύμβατες με το «νόστο» του Αχιλλέα. Όλες οι συμβουλές που δίδει και ενεργοποιούνται επιφέρουν τον «μη νόστο» του Αχιλλέα.

Από την «αρχαιολογία» (με τη γενέθλια σημασία του όρου) του καταλόγου με τα δώρα που προσφέρει ο Αγαμέμνονας είναι ενδιαφέρον να παρατηρήσουμε την ανάμειξη πολιτικών και πολιτισμικών στοιχείων στον κατάλογο των επτά πόλεων (149 κ.ε.). Οι πόλεις αυτές στον Κατάλογο των πλοίων (2. 569-75) δεν βρίσκονται στο βασίλειο των Μυκηνών, και δεν είναι σαφές πώς ο Αγαμέμνων μπορούσε να δωρίσει πόλεις που δεν ήταν

² Hainsworth σσ. 71-2, Kirk, vol., I σσ. 70-2 και Tefteller. Η οφειλή όλης της «ανάγνωσης» στο Υπόμνημα του Hainsworth είναι πολύ περισσότερη από όση δηλώνεται τις σημειώσεις. Είναι αξιόπαινη η πρωτοβουλία των συναδέλφων επιμελητών του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης για τη μετάφραση του μνημειώδους υπομνηματισμού της *Ίλιάδας* του Πανεπιστημίου του Κάιμπριτζ που συγκεντρώνει με σοφία τη φιλολογία ενός αιώνα.

³ Του ρ. *άάω* (χορέννυμι), άρα η *άτη* ορθά παραλληλίζεται με τον *κόρον*, Wyattt (1982). Για τη λειτουργία της *ἄτης*, πβ. Αισχύλου, *Πέρσαι* (96-100) και Ηρόδ. 7. 8-18.

⁴ Adkins (1960=1975) σσ. 6-7. Για τον «πολιτισμό ντροπής» και «πολιτισμό ενοχής» βλ. Dodds σσ. 34-5, 41, 58 και Lloyd-Jones σσ. 24-7· για τον «πολιτισμό αποτελέσματος» βλ. Adkins, «Threatening» σ. 18.

⁵ Πβ. Frame σσ. 84, 85, κεφ. 3 passim, Dickson σσ. 202-3.

κάτω από τον άμεσο έλεγχο του. Πιθανόν αυτό να ερμηνεύεται ως μία ρομαντική μη ιστορική προσπάθεια να ανυψώσει την κυριαρχία του μεγάλου βασιλιά των Μυκηνών πάνω στην περιοχή υποτελών του ηγεμόνων. Ο ποιητής δεν έχει σαφή εικόνα της πολιτειακής κατάστασης του Αγαμέμνονα.⁶ Από τις θυγατέρες του Αγαμέμνονα, ο Αχιλλέας μπορεί να λάβει γυναίκα όποια θέλει *ἀνάεδνον* (146). Το χωρίο επιβεβαιώνει την άποψη ότι *έεδνα* είναι πάντοτε μιας κατεύθυνσης δώρα που δίδει μόνο ο υποψήφιος μνηστήρας στον πατέρα της νύμφης.⁷

Στον κατάλογο με τα δώρα ο Αγαμέμνων καταλήγει με τα λόγια: *δηθήτω... και μοι υποστήτω, δσον βασιλεύτερός εϊμι* (158-60): επαναλαμβάνει δηλ. αυτό που είπε και στο 1. 186: *δσον φέρτερός εϊμι σέθεν*. Ο Οδυσσεάς είχε την διπλωματική ευστροφία να παραλείπει τα καταληκτικά αυτά λόγια, όπως δεν αναφέρεται και στην «ομολογία» του Αγαμέμνονα. Ο Αγαμέμνωνας λοιπόν δεν υλοποιεί ολόκληρη την πρόταση του Νέστορα: λείπουν τα *έπεα μειλίχια*. Αυτό φαίνεται και από το ύφος του- πουθενά δεν ονομάζει τον Αχιλλέα, πάντοτε λέγει «αὐτός» (129, 139, *οί, μιν*, κτλ.). Ο Αγαμέμνων αναγνωρίζει το λάθος του· αλλά πρέπει να προστεθεί ότι το *άσάμην* αυτό δεν αποτελεί, δεν ισοδυναμεί με τη λεγόμενη «απολογία του Αγαμέμνονα»⁸ στο 19. 83 κ.ε. Εκεί ενώπιον του στρατού των Αχαιών αναγνωρίζει το σφάλμα του· ενώπιον αυτού είχε ατιμάσει τον Αχιλλέα. Αλλά και γενικότερα, δεν πρέπει να δίδεται η έννοια ηθικού σφάλματος στη συμπεριφορά του: ο Αγαμέμνων είχε το δικαίωμα να ενεργήσει όπως ενήργησε: το πρόβλημα είναι ότι διέπραξε πολιτικό, στρατηγικό, λάθος, όταν ατίμασε τον Αχιλλέα: το στρατηγικό σφάλμα, η «ύβρις» του Αγαμέμνονα διατυπώνεται με τα λόγια:

οὐδέ σ' έγωγε λίσσομαι εϊνεκ' έμείο μένειν· υπάρχουν και άλλοι που θα με τιμήσουν προπάντων ο μητίετα Ζεύς (173-75). Αυτός κυρίως δεν θα τον τιμήσει: ο Αγαμέμνων είναι σε τραγική άγνοια. Η πρεσβεία λοιπόν αποτυγχάνει, στο μεγαλύτερο μέρος της, πρώτα πρώτα γιατί δεν εκπληρώνει τις προϋποθέσεις της πρεσβείας, όπως τις όρισε ο Νέστωρ, δηλ. όπως τις ορίζει η διαδικασία. Αυτό και μόνο είναι αρκετό να εξηγήσει την περίφημη «ανακολουθία» στο 11. 609-10:

νύν ότω περί γούνατ' έμά στήσσειθαι 'Αχαιοὺς / λισσομένους. Αλλά πρέπει να θυμούμαστε ότι δεν έχουν εκπληρωθεί όλοι οι όροι της παράκλησης του Αχιλλέα: να σκοτώνονται οι Αχαιοί πλάι στη θάλασσα εμπρός από τα πλοία (1. 409-10), που θα γίνει στο Μ.

⁶ Griffin, *ad loc.* Πβ: την «αμυχανία» του Νέστορα στους στ. 97-8.

⁷ Στην 'Οδ. 2. 53 το *έεδνώσαιτο θύγατρα* δε σημαίνει ότι ο πατέρας θα προίκιζε την κόρη του (όπως πιστεύει ο D. Page (1988a) σσ. 81, 99), αλλά ότι «προκηρύσσει» το γάμο της κόρης του και αναμένει «πλειοδοτικά» δώρα, και το *οί δέ* στο 2. 196=1. 277) δε σημαίνει «οι γονείς», αλλά οι μνηστήρες.

⁸ Βλ. Dodds σσ. 21-40.

Ο Νέστορας, που πρότεινε τη στρατηγική, προτείνει την τελετουργία και τα πρόσωπα: *ἀλλ' ἄγετε, κλητοὺς ὄτρύνομεν*, που να πάνε όσο γίνεται πιο γρήγορα στη σκηνή του Αχιλλέα (165-6). Με την πρεσβεία σχετίζεται και το θέμα των δυϊκών στους στίχους 181 κ.ε. Ο Νέστορας, που εκφράζει πάλι το δέον, τη διαδικασία για την πρεσβεία, απαριθμεί τον Φοίνικα (Φοῖνιξ... *ἡγησάσθω*, 168), έπειτα προσθέτει τον Αίαντα και τον Οδυσσέα και τέλος σε δυϊκό τους κήρυκες Οδίο και Ευρυβάτη. Και όταν η πρεσβεία ξεκινάει από το στρατόπεδο των Αχαιών χρησιμοποιείται δυϊκός: *τῷ δὲ βάτην* (181), *Ικέσθην* (185), *τῷ δὲ βάτην προτέρω, ἡγεῖτο δὲ δῖος Ὀδυσσεύς* (192), και ο Αχιλλέας χαιρετώντας τους λέγει *χαίρετον ἢ φίλοι ἄνδρες Ικάνετον* (197), *ἔστον* (198). Ήδη από την αρχαιότητα προτάθηκαν διάφορες ερμηνείες για τους δυϊκούς:⁹ ότι ο δυϊκός βρίσκεται στη θέση πληθυντικού, ότι δε συνιστούσε για τον ποιητή έκφραση αυστηρής δυαδικής γραμματικής σημασίας, ότι ο δυϊκός αναφέρεται σε δύο ομάδες ανθρώπων, τον Φοίνικα – Οδυσσέα – Αίαντα από τη μιά, και τους κήρυκες από την άλλη, ότι ο Φοίνικας είναι μεταγενέστερη προσθήκη ή δεν ανήκει στην ίδια τάξη με τους άλλους δύο και έτσι δεν συγκαταλέγεται στον αριθμό τους, ότι η πρεσβεία αποτελεί κατάλοιπο μιας προγενέστερης εκδοχής της ραψωδίας I. Ο D. Page μάλιστα χρησιμοποίησε τους δυϊκούς στη ραψωδία I για να αποδείξει ότι ο Φοίνικας είναι εκ των υστέρων προσθήκη στην Πρεσβεία και η Πρεσβεία εκ των υστέρων προσθήκη και ξένο σώμα σε μία προϋπάρχουσα *Ίλιάδα* η οποία είναι έργο πολλών ποιητών.

Αν πρέπει να μιλούμε για πρεσβεία (ο ποιητής πουθενά δεν αναφέρεται στην «πρεσβεία» ως πρεσβεία), αυτή αποτελείται από τον Οδυσσέα και τον Αίαντα. Ο Φοίνικας επινοήθηκε από τον ποιητή κατ' αναλογίαν προς το μυθολογικό παράδειγμα του Μελεάγρου.

Όταν η πρεσβεία έφθασε στη σκηνή του Αχιλλέα τον βρήκαν να τραγουδεί *κλέα ἀνδρῶν* (189), ποιήματα προ-ιλιαδικά για τους προγόνους από τα οποία προήλθε και η *Ίλιάδα* (πβ. 524-5: *τῶν πρόσθεν κλέα ἀνδρῶν ἠρώων*). Ο Αχιλλέας είναι ο *ἄριστος τῶν Ἀχαιῶν* στην *Ίλιάδα* και, παράλληλα, όπως συμβαίνει και με τον Οδυσσέα στην *Ὀδύσσεια*, έχει τη θέση του *αἰοιδοῦ*. Μετά το δείπνο την ώρα που ο Αίαντας έκανε νεύμα στον Φοίνικα να αρχίσει, ο Οδυσσέας προφθάνει και παίρνει πρώτος το λόγο. Ο Όμηρος δε θα «πρόσεχε» αυτή τη χαρακτηριστική λεπτομέρεια αν δεν ήθελε να πει κάτι: ποιος είναι ο αρχηγός της πρεσβείας.

Η ομιλία του Οδυσσέα (225-306),¹⁰ υπόδειγμα επιδέξιας, καλά δομημένης ρητορείας, δικαιώνει την αρχαία αντίληψη ότι ο Όμηρος ήταν τεχνίτης όχι μόνο της ρητορείας αλλά και της ρητορικής θεωρίας. Τα αρχαία σχόλια φαίνεται πως παρέχουν ένα ρητορικό υπόμνημα της ομιλίας του Οδυσσέα που κατάγεται από το έργο του Τηλέφου του Περγαμη-

⁹ Συνοψίζει ο Wyatt (1985) και ο Segal (1968). Πββλ. Griffin σσ. 51-3, Edwards (2001) σσ. 300-1. Για τον Page (1988β) βλ. σσ. 335-61.

¹⁰ Hainsworth σσ. 92-4.

νού (περί τῆς καθ' Ὁμηρον ῥητορικῆς), ὅπως δηλώνει η χρήση της λέξης *στάσις*. Η ομιλία χρησιμοποιεί δύο στάσεις, *παρορμητική*, δηλ. ο Οδυσσεύς περιγράφει την τραγική κατάσταση των Αχαιών και *ἀλλοιωτική*, δηλ. μεταφέρει το πρόβλημα από τον Αγαμέμνονα στο στρατό, και έχει τέσσερα κεφάλαια (διήγηση, ἠθοποιῶ, επανάληψη των δώρων, παράκληση προς τον Αχιλλέα: *ὑποσχέσει, δεήσει, ὠφελίμω, ἐλέω*).

Ο Οδυσσεύς επικαλείται τα αποχαιρετιστήρια λόγια του Πηλέα 252-58 (που αναφέρονται και σε άλλα χωρία), σύμφωνα με το ρητορικό σχῆμα της *προσωποποιῶς*. Η επίκληση των λόγων του Πηλέα ισοδυναμεί με την προτροπή *δάμασον θυμὸν μέγαν* (496) που δεν μπορεί να πει ο Οδυσσεύς (πβ. *ἔα χόλον*, 260). Από τις συμβουλές του Πηλέα αξίζει να σχολιάσουμε τη φράση *θυμὸν ἴσχειν ἢ ληγέμεναι δ' ἔριδος κακομηχάνου* που παραπέμπει στην παρούσα κατάσταση της μῆνις και υπαινίσσεται τις κατηγορίες του Αγαμέμνονα στο 1. 287-9: *ἔθέλει περί πάντων ἔμμεναι ἄλλων, πάντων μὲν κρατέειν...* Η σημασία των λόγων αυτών απηχείται αργότερα στα λόγια του ίδιου του Αχιλλέα: *ἔρις ἔκ τε θεῶν ἔκ τ' ἀνθρώπων ἀπόλοιο καὶ χόλος* (18. 107-8). Κυρίως ὅμως τη φράση *φιλοφροσύνη γάρ ἀμείνων*, για την ἔννοια των συνεργατικών αξιών που περιέχει. Το τέλος της ομιλίας του Οδυσσεύα έχει σκοπό να προκαλέσει το φιλότιμο του Αχιλλέα, τον οίκτο για τις δυστυχίες των Αχαιών και το φθόνο για τις επιτυχίες των εχθρών. Δεν πρόφερε ὅμως ούτε μία λέξη κατάκρισης για τον Αγαμέμνονα – ἄλλωστε ο Οδυσσεύς είναι η φωνή της νομιμοφροσύνης – και αποσιώπησε την ομολογία του, ούτε μία λέξη υποστήριξης εκ μέρους των ἄλλων Αχαιών.

Ο Αχιλλεύς αρχίζει την ομιλία του (308-429),¹¹ τη μακρότερη συνεχή διάταξη επιχειρημάτων στην *Ἰλιάδα*, με τα υπαινικτικά ειρωνικά λόγια προς τον Οδυσσεύα:

*ἔχθρος γάρ μοι κείνος ὁμῶς Ἄϊδαο πύλῃσιν
ὅς χ' ἔτερον μὲν κεύθη ἐνὶ φρεσίν, ἄλλο δέ εἴπῃ,*

τα οποία υπογραμμίζουν την απουσία συγκίνησης από το λόγο του Οδυσσεύα, και μπορεί να υπαινίσσονται ὅσα δεν εἶπε ο Οδυσσεύς. Τα χρησιμοποίησε αριστοτεχνικά ο Σοφοκλής στον *Φιλοκτήτη* για να περιγράψει το *ἦθος* του Νεοπτόλεμου και του Οδυσσεύα (86-7). Η ομιλία του Αχιλλέα χαρακτηρίζεται από γνωρίσματα που αντικατοπτρίζουν σύγχρονη ιωνική, με κομμάτια που δημιουργούν μία παλαιότερη εντύπωση, πράγμα που σημαίνει ὅτι η ομιλία είναι ἕνα πρωτότυπο κομμάτι και δεν εξαρτάται από παραδοσιακό γλωσσικό υλικό, ὅπως στις σκηνές μάχης.

Η «γλώσσα του Αχιλλέα» εξετάστηκε από τον Adam Parry το 1956 και από τότε αποτελεί σταθερό χαρακτηριστικό της ποιητικῆς της *Ἰλιάδας*.¹² Ο Αχιλλεύς, υποστηρίζει ο

¹¹ Εκτός από τη φιλολογία της ἐπόμενης σημ., βλ. Hainsworth σσ. 100-2, Griffin (1980) σσ. 73-6, (1986) σσ. 52-7, (1995) σσ. 108-9, Martin σσ. 146-203, 220 κ.ε., Lynn-George σσ. 93-122, 140-52, 153 κ.ε., Lloyd-Jones (1973) σσ. 14-22, Edwards (2001) σσ. 303-8.

¹² Shein (1980), Reeve, Hogan, Nimis, Claus, Friedrich P. & Redfield J.

Pargy, είναι ένας ομηρικός ήρωας που δεν παραδέχεται την κοινή γλώσσα, και αισθάνεται ότι η γλώσσα αυτή δεν ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα. Ο Όμηρος, και ο Αχιλλέας, δεν έχει γλώσσα ή όρους να εκφράσει αυτό το είδος της βασικής απογοήτευσης από την κοινωνία και τον εξωτερικό κόσμο. Ωστόσο, το κάνει με ένα ασυνήθη τρόπο· με την κακή χρήση της γλώσσας την οποία διαθέτει: θέτει ερωτήσεις που δεν μπορεί να απαντηθούν και ορίζει απαιτήσεις που δεν μπορεί να ικανοποιηθούν ή χρησιμοποιεί συμβατικές εκφράσεις εκεί που δεν το περιμένουμε. Τέτοιες εκφράσεις είναι η χρήση του διπλού πλεοναστικού πρίν· μία τέτοια ερώτηση που δεν μπορεί να απαντηθεί είναι στους στ. 337-8: *τί δέ δει πολεμιζέμεναι... τί δέ λαόν ἀνήγαγεν...*· μία τέτοια απαίτηση είναι όπως αυτή στο στ. 387: *πρίν γ' ἀπό πᾶσαν ἐμοὶ δόμεναι θυμάλγέα λῶβην* («να μου ξεπληρώσει όλη την προσβολή που τρώει την ψυχή», «να ξε-κάμει ό, τι έχει κάνει»). Το *ἀποδόμεναι* είναι τεχνικός όρος που θεραπεύει την τρωθείσα *τιμή* με την προσφορά *ποινῆς*· αντικ. του *ἀποδιδόναι* είναι συνήθως υλικά αγαθά ή όροι, όπως *ἀμοιβή, χρέος, ζημία*. Και οι μνηστήρες είναι πρόθυμοι να αποδώσουν όσα έχουν καταφάγει στο ανάκτορο του Οδυσσέα (22. 55-9). Η αποζημίωση που απαιτεί ο Αχιλλέας είναι διαφορετικού είδους: μέχρι τώρα η βλάβη του Αχιλλέα ήταν με όρους υλικούς· εδώ πληροφορούμαστε πως ό, τι τον ενοχλεί είναι η ψυχική οδύνη, η ηθική υπόσταση της *τιμῆς*. Ό, τι απαιτεί ο Αχιλλέας δεν μπορεί να το προσφέρει ένας άνθρωπος της δύναμης και του χαρακτήρα του Αγαμέμνονα. Ο Αγαμέμνονας δεν έχει υποστεί την ταπείνωση μιας τελειωτικής ήττας. Καμία παραδοχή της προσβολής δεν έχει γίνει αυτοπροσώπως, διαπιστώνει ο Αχιλλέας (372-3)· το *εἰς ὅπα ιδέσθαι* φαίνεται να αποτελεί όρο της απόρριψης της μήνιδος. Άλλωστε, ας μη λησμονούμε, *μῆνις* είναι η οργή των θεών – και του Αχιλλέα.

Ο Αχιλλέας χρησιμοποιεί ρητορική τεχνική μόνο για να την ξεπεράσει ή να θέσει τολμηρές και εντυπωσιακές νέες χρήσεις· με στίχους που απέβησαν παροϊμακοί: *ἴση μοῖρα μένοντι...* (318-20)· με προτάσεις (μερικές από τις οποίες αρχίζουν με το *οὐδέ*) που κόβονται εξαιρετικά απότομα (367-77): *ἐμφαντικώτεροι γίνονται οἱ λόγοι θάττων διακοπτόμενοι* (Σχόλια)· με την απόρριψη των δώρων σε μία αντιθετική πρόταση που εκτείνεται σε ένδεκα στίχους (379-89), σε ένα εντυπωσιακό *pragmei*, και καταλήγει με την ειρωνική προτροπή να διαλέξει ως γαμβρό του άλλον από τους Αχαιοούς, *ὃς βασιλεύτερός ἐστιν* (392).

Η απογοήτευση του Αχιλλέα αναπτύσσεται στους στ. 393-7 με την υποτιθέμενη ένταξή του στην κοινωνία του πατρικού οίκου. Η εντονότερη απόρριψη του ηρωικού ιδεώδους εκφράζεται στους στ. 406-9 με το ύφος της «γλώσσας του Αχιλλέα»: «Βόδια και παχιά αρνιά μπορεί κανείς να αρπάξει... του ανθρώπου όμως η ψυχή ούτε με κλέψιμο ούτε με αρπαγή μπορεί να γυρίσει πίσω, σαν περάσει το φράγμα των δοντιών». Και συνεχίζεται στους επόμενους στίχους (410-16), όπου ο ήρωας εκφράζει τις δυο λογίων μοίρες που τον φέρνουν στο τέλος του θανάτου: «Αν μένοντας εδώ πολεμώ γύρω από την πόλη των Τρώων, *ὦλετο μὲν μοι νόστος, ἀτὰρ κλέος ἄφθιτον ἔσται*. Αν πάλι γυρίσω στο σπίτι μου στην πατρική μου γη, *ὦλετό μοι κλέος ἔσθλόν*, θα ζήσω όμως πολλά χρόνια».

Το κλέος ἀφθιτον, επιβίωση μιας ινδοευρωπαϊκής ποιητικής παράδοσης (όπως το κῆδος ἀρέσθαι), είναι το ιδανικό του επικού ήρωα.¹³ Ο Αχιλλέας έμμεσα προλέγει την απόφαση που θα λάβει· λέγει στην πραγματικότητα ότι θα απαθανατισθεί από την ίδια την *Ίλιάδα*. Η απαθανάτιση έχει μεταφερθεί από τη λατρεία του ήρωα στην ποίηση· ο ποιητής επιτρέπει στον ήρωά του προτού πεθάνει να έχει την τιμή που έχει από τη λατρεία του. Έτσι, κλέος ἀφθιτον είναι ουσιαστικά μια αυτοαναφορά του ποιητή και λογοτεχνική αυτοκριτική του ίδιου του Ομήρου.

Οι δύο μοίρες που τον φέρνουν στο τέλος του θανάτου αποτελούν τη *θεοπροπία* της Θέτιδας. Η Θέτις έχει καθοριστική θέση στη διαμόρφωση της πλοκής της *Ίλιάδας*. Σε αυτήν λέγει ο ήρωας τη στρατηγική του: να παρακαλέσει τον Δία να βοηθήσει τους Τρώες, να στριμωχτούν οι Αχαιοί στα καράβια για να καταλάβει ο Αγαμέμνων το σφάλμα του δ' τ' ἄριστον Ἀχαιῶν οὐδέν ἔτεισε (407-12). Αυτή μεταφέρει την παράκληση στον Δία: *τίμησόν μοι υἱόν ... σύ πέρ μιν τείσων, ... ὄφρ' ἂν Ἀχαιοὶ υἱόν ἐμὸν τείσωσιν* (1. 505-10), και σε αυτήν *κuanήρην ἐπ' ὄφρ' υἱὸν νεῦσε Κρονίων* (528). Η βουλή Διός, η τιμή του Αχιλλέα και η πλοκή της *Ίλιάδας* ταυτίζονται: την ενεργοποιεί η Θέτις, της οποίας η *θεοπροπία* οδηγεί σταδιακά στην απόφαση του Αχιλλέα. Η Θέτις, μέρος μιας πρώιμης κοσμογονίας, είναι εκείνη που «τίθησι» τα όρια του σύμπαντος.¹⁴ Στην *Ίλιάδα* είναι εκείνη που «τίθησι» τα όρια της πλοκής του ποιήματος. Αργότερα η Θέτιδα διαπιστώνει και ο Αχιλλέας αναγνωρίζει ότι ο Δίας έχει εκπληρώσει αυτά για τα οποία τον παρακάλεσε (18. 74, 79).

Ο Αχιλλέας έχει επίγνωση του πρόωρου θανάτου... Ο *πόδας ὠκύς Ἀχιλλεύς* είναι *ὠκνιμορῶτατος* (1. 505), και *ὠκύς* προς το θάνατό του. Αυτό είναι ειρωνεία του ποιητή και όχι λογοτυπική αιχμαλωσία του. Η Θέτιδα είναι *αἰνὰ τεκοῦσα* (1. 414), *δυσσαριστοτόκεια* («πικρολεβεντομάνα» 18. 54). Μέσα στα όρια της πλοκής του ποιήματος που η Θέτιδα «τίθησι» ανήκει και ο θάνατος του Αχιλλέα: η Θέτιδα και οι αδελφές της θρηνοῦν σύμφωνα με τον τύπο και τις συνήθειες του μοιρολογίου σαν να κλαίνε τον Αχιλλέα πεθαμένο.¹⁵

Στη δεύτερη ενότητα της ομιλίας του, ο Αχιλλέας απαντά ότι δε θέλει να λάβει μέρος στον πόλεμο (356) και λέγει «αὔριο θα κάνω θυσία και πρωί πρωί θα δεις τα καράβια μου να ταξιδεύουν στον Ελλήσποντο»: *ἤματί κε τριτάτῳ Φθίην ἐρίβωλον ἰκοίμην* (357-63· πβ. 429). Αυτό είναι το πρώτο στάδιο διαμόρφωσης της απόφασής του να μείνει ή να φύγει από την Τροία. Στον 1. 169 είχε πει: *νῦν δ' εἶμι Φθίηνδ'*. Στον 9. 357, ὕστερα από 25 ημέρες, τη νύχτα προς την 26η, είναι ακόμη στην Τροία.

Αργότερα, στην απάντηση προς τον Φοίνικα (στ. 618-9) ο Αχιλλέας διατυπώνει το δεύ-

¹³ Nagy (1979) σσ. 28-9, 175-6 και *passim*. *Id.* (1990) σσ. 225-7, 244 σημ. 126 (με βιβλιογρ.).

¹⁴ M. L. West, «Three Presocratic Cosmologies» (*CQ* 13 (1963) 154-76): *Id.* «Alcman and Pythagoras» (*CQ* 17 (1967) 1-15).

¹⁵ Schadewaldt, σσ. 47-83· Κακριδής (1967), σσ. 85-100.

τερο στάδιο στη διαμόρφωση της απόφασής του: το πρωί θα σκεφθούμε αν θα φύγουμε για την πατρίδα ή θα μείνουμε στην Τροία. Τέλος, στην απάντησή του προς τον Αϊάντα (650-3) διατυπώνει ένα τρίτο στάδιο: δεν θα νοιαστώ για τον πόλεμο παρά μόνο όταν ο θεϊκός Έκτορας έλθει κοντά στις σκηνές και τα καράβια των Μυρμιδόνων: επιτέλους θα μείνει. Η προεβία δεν κατόρθωσε να τον πείσει να λάβει μέρος στον πόλεμο, τον έκαμε όμως να αποφασίσει να μείνει. Με τα λόγια αυτά, ύστερα και από την θεοπροπία της Θέτιδας, καταλαβαίνουμε ότι ο Αχιλλέας δένεται με τη μοίρα του θανάτου: ο ποιητής προοικονομεί την τελική απόφαση του Αχιλλέα και την πλοκή του ποιήματος.

Μετά την απόρριψη των δώρων και της παράκλησης προς τον Αχιλλέα, ο ποιητής χρειάζεται μία νέα πρόταση, και αυτό προσφέρει η ομιλία του Φοίνικα, την οποία προετοιμάζει καλά η αποστροφή του Αχιλλέα στον Φοίνικα στο τέλος της ομιλίας του. Η ομιλία του Φοίνικα,¹⁶ που αποτελείται από τρεις ενότητες, μεταφέρει το συναισθηματισμό του πατρικού οίκου. Στην πρώτη ενότητα, που δίνει το ιστορικό και τα διαπιστευτήριά του ο Φοίνικας, που υποκαθιστά τον πατέρα του Αχιλλέα, ιδρύει ή υπερασπίζεται στην πραγματικότητα το δικαίωμά του να τον συμβουλεύει. Θυμάται και αυτός τις συμβουλές του γέροντα Πηλέα, όταν τον έστειλε στην Τροία μαζί με τον Αχιλλέα, και του παράγγελλε να τον διδάσκει *μύθων τε ῥήτηρ' ἔμμεναι προηκτῆρά τε ἔργων* (443). Ο στίχος αυτός, το μάθημα του Αχιλλέα, αποτελεί το ιδανικό του *ἀγαθοῦ*, καθ' ὅλο το μήκος της αρχαίας ελληνικής λογοτεχνίας από τον Όμηρο και εξής: ο *ἀγαθός* πρέπει να επιτυγχάνει στον πόλεμο και τα συμβούλια, στις πράξεις και τους λόγους (πβ. 53-4, 374). Το μάθημα που διδάσκει ο Πρωταγόρας είναι: *εὐβουλία περὶ τῶν οἰκειῶν, ὅπως ἂν ἄριστα τὴν αὐτοῦ οἰκίαν διοικοῖ, καὶ περὶ τῶν τῆς πόλεως, ὅπως τὰ τῆς πόλεως δυνατώτατος ἂν εἴη καὶ πράττειν καὶ λέγειν* (Πρωτ. 318e), το οποίο ο Σωκράτης χαρακτηρίζει πολιτική τέχνη και ο Πρωταγόρας συμφωνεί (319a). Οι συμβουλές του Πηλέα προς τον Αχιλλέα επαναλαμβάνονται από τον Νέστορα προς τον Πάτροκλο (11. 783-9): ο στίχος ιδιαίτερα *αἰὲν ἀριστεύειν καὶ ὑπείροχον ἔμμεναι ἄλλων* (784· που επαναλαμβάνεται από τον Γλαῦκο, 6. 208), συνιστά την καρδιά των ανταγωνιστικών αξιών: ο *ἀγαθός* οφείλει να υπερέχει των άλλων· η επιτυχία στην ομηρική κοινωνία αποτελεί κατηγορική προστακτική, ώστε μόνο τα αποτελέσματα έχουν αξία. Ο μέγιστος έπαινος απονέμεται σε αυτούς που δείχνουν με επιτυχία τις ιδιότητες του πολεμιστή, αλλά πρέπει να είναι επίσης άνθρωποι πλούτου και υψηλής κοινωνικής θέσης· άνθρωποι που πρέπει να δείχνουν τη δύναμή τους τόσο σε καιρό πολέμου όσο και ειρήνης.

Η αλληγορία με τις Αιτές αντικατοπτρίζει τη διένεξη μεταξύ Αγαμέμνονα και Αχιλλέα, και από τις δύο πλευρές, και προσφέρει ένα προτρεπτικό παράδειγμα, ένα πρότυπο συμπεριφοράς που θα πρέπει να γίνει αντικείμενο μίμησης. Ο Φοίνικας έχει επινοήσει

¹⁶ J. A. Rosner, Ch. Segal (1971), R. Scodel, J. A. Arieti, F. E. Brenk, Willcock (1978) I, σσ. 279-83.

ακριβώς ένα παράλληλο μεταξύ της πρεσβείας του Αγαμέμνονα, δηλ. της κατάστασης στην οποία βρίσκονται οι Αχαιοί, και της λειτουργίας των Λιτών, όπως περιγράφεται εδώ. Ακόμη και θεοί μετακινούνται με προσευχές και θυσίες: ο Αχιλλέας πρέπει να ακολουθήσει το παράδειγμα των θεών και να μετακινηθεί από τη θέση του: *δάμασον θυμὸν μέγαν* (496 πβ. *εἵκειν θυμῷ* 598 κλπ.), αφού και οι θεοί αλλάσσουν, *τῶν περ καὶ μείζων ἄρετῆ τιμῆ τε βίῃ τε* (497-8). Όποιον δεν τις δεχτεί και τις αρνηθεί με πείσμα, τον κυνηγάει η Ἄτη για να πάθει και αυτός και να πληρώσει. Ο Αγαμέμνων παραδέχθηκε ότι η συμπεριφορά του προς τον Αχιλλέα ήταν αποτέλεσμα ἄτης. (Ούτε και ο Φοίνικας λέγει (ούτε θα μπορούσε) ότι ο Αγαμέμνων παραδέχθηκε το σφάλμα του). Η ἄρνηση του Αχιλλέα να δεχθεί τα δώρα του Αγαμέμνονα και το ἄχος για το χαμό των συντρόφων του τον οδηγεί έπειτα στο Π στη θυμική του απόφαση να στείλει τον Πάτροκλο στη θέση του και στο θάνατό του.

Στην τρίτη ενότητα της ομιλίας του Φοίνικα με το διδακτικό παράδειγμα του Μελεάγρου (550-99)¹⁷ υπάρχουν θεματικές παραλληλίες ανάμεσα στο παράδειγμα του Μελεάγρου με την κατάσταση του Αχιλλέα αλλά και με την υπόλοιπη *Ίλιάδα*: παραλείπω τις αντιστοιχίες που αναφέρονται Ι. στο υπόβαθρο και ΙΙ. το κυρίως θέμα του ποιήματος και αναφέρομαι στο ΙΙΙ.¹⁸ Πόλεμος- κρίση: (α) Η Ικεσία (573 κ.ε.) προς τον Μελεάγρο αντιστοιχεί στην πρεσβεία προς τον Αχιλλέα. Ειδικότερα: οι γέροντες των Αιτωλών και οι ἄριστοι ιερείς των θεών με τα δώρα που προσφέρονται αντιστοιχούν στον Οδυσσέα και τα δώρα που προσφέρει ο Αγαμέμνων. Στην οικογένεια (πατέρας, μητέρα, αδελφές) αντιστοιχεί ο Φοίνικας. Στους εταίρους, στην περίπτωση του Μελεάγρου, αντιστοιχεί ο Αϊάντας. (β) Στην απόρριψη της πρεσβείας του Μελεάγρου αντιστοιχεί η απόρριψη της πρεσβείας εκ μέρους του Αχιλλέα. Στην φωτιά που καίει την πόλη (589) αντιστοιχεί η φωτιά που καίει τα καράβια (16. 122-24) και η *Πατρόκλεια*. Στην παράκληση και τα δάκρυα της *Κλεοπάτρας* (590 κ.ε.) αντιστοιχεί η παράκληση και τα δάκρυα του *Πατρόκλου*, αλλά και ο θρήνος και το όραμα της *Ανδρομάχης* (24. 725 κ.ε.) και το όραμα του Έκτορα (6. 448 κ.ε., *ἔσσειται ἡμῶρ*). Στην τελική έκβαση που ο Μελεάγρος λαβαίνει μέρος στη μάχη αλλά δεν λαμβάνει δώρα αντιστοιχεί ο Αχιλλέας που λαβαίνει μέρος στη μάχη και λαμβάνει δώρα αλλά του είναι ἀχρηστα: *ἔχει ἄλλο κίνητρο να επιστρέψει στον πόλεμο, το θάνατο του Πατρόκλου.*

Το παράδειγμα του Μελεάγρου έχει σκοπό να δείξει, από τον κόσμο των ανθρώπων τώρα, ότι και οι ἄνδρες ἥρωες του παρελθόνος όταν τύχαινε και τους έπιανε δυνατός θυμός «λάμβαναν δώρα και πείθονταν με λόγους» (526). Σχεδόν όλες οι λεπτομέρειες του μύθου του Μελεάγρου, όπως τις μαθαίνουμε, δεν συμφωνούν με την ιστορία του, όπως

¹⁷ Kakrides (1949), σσ. 11-42, Willcock (1964), March, σσ. 22-46, Alden M., σσ. 179-290.

¹⁸ J. A. Rosner σ. 325, όπου και η προηγούμενη βιβλιογραφία.

την ξέρουμε από άλλες πηγές. Τα θέματα της *μήνιος* του Μελεάγρου, και της απόσυρσής του από τον πόλεμο, οι πρέσβεις και η τελική απόφασή του να επιστρέψει, προέρχονται από τη θέση του Αχιλλέα στην *Ίλιάδα* και έχουν εισβάλει δραματικά στην ιστορία του Μελεάγρου. Ακόμη και το όνομα Μελέαγρος (μέλω + ἄγρα ή μέλεος ἐπὶ τῇ ἄγρῃ) έχει αντιστοιχίες με το όνομα Αχιλλεύς (του οποίου ο λαός (ἑταῖροι) έχει ἄχος).¹⁹

Η αλληγορία με τις Λιτές, τις οποίες τελικά ο Αχιλλέας αρνήθηκε, κατευθύνεται προς το μέλλον και ρυθμίζει την πλοκή για τις μελλοντικές πράξεις του Αχιλλέα. Το παράδειγμα με τον Μελέαγρο λειτουργεί αναδρομικά, πηγαίνει προς τα πίσω: και τα δύο λειτουργούν συμπληρωματικά για τον ήρωα. Ο κίνδυνος για τον Αχιλλέα από το παράδειγμα του Μελέαγρου είναι να μη συμβεί και σε αυτόν ό, τι συνέβη στον Μελέαγρο: παρόλο που έδωσε από τους Αιτωλούς την κακή ημέρα, υποχωρώντας στο θυμό του, τα πολλά και όμορφα όμως δώρα δεν του τα έδωσαν. Γι αυτό «λάβε τα δώρα γιατί θα σε τιμήσουν σαν θεό οι Αχαιοί: αν όμως χωρίς δώρα μπεις στον πόλεμο», *οὐκέθ' ὁμῶς τιμῆς ἔσσαι πόλεμόν περ ἀλαλκῶν* (603-5). Ο Φοίνικας, όπως και ο Νέστωρ, εκφράζει την ορθή διαδικασία, το δέον, σε περιπτώσεις κρίσης: τα δώρα μετακινούν τους θεούς και τους ανθρώπους και αποτελούν *τιμῆν*. Καθώς ο ομηρικός άνθρωπος δεν σκέφτεται αφηρημένα, ο *αγαθός* δεν έχει τα υλικά αγαθά του και μία θέση στην κοινωνία: τα αγαθά αυτά είναι η θέση του στην κοινωνία. Ο Φοίνικας κάνει τη διάκριση μεταξύ της *τιμῆς* με υλικά αγαθά η οποία δηλώνει και επαινεί τη θέση στη ζωή και της *τιμῆς*-υπόληψης. Αν ο Αχιλλέας, όπως ο Μελέαγρος, γυρίσει πίσω χωρίς δώρα, δεν θα είναι πλέον εξίσου *τιμῆεις*. Η αντίθεση δεν είναι ανάμεσα σε «καλά λόγια» (*τιμῆ*) και «κακά λόγια», αλλά ανάμεσα σε δώρα που θα λάβει ή δεν θα λάβει. Ο Φοίνικας αξιολογεί την κατάσταση με όρους υλικών αγαθών.²⁰ Ο Αγαμέμνων *ἀτίμασε* τον Αχιλλέα (244, 648), όπως έχει διαπιστώσει με την αυθεντία του ο Νέστωρ (110-1). Από τη φύση της η *τιμῆ* συνδέεται με την αδικία: το να αδικείς κάποιον ισοδυναμεί με το να του βλάπτεις την *τιμῆν* (*ἀτιμῶν*). *Τιμῶν* καὶ *τίειν* δηλώνουν τη μεταφορά πολλές φορές υλικών αγαθών εκ μέρους του υποκειμένου προς το αντικείμενο του ρήματος: η δυναμική ασκείται εκ μέρους του αντικειμένου. Η ἄρνηση της *τιμῆς* εκ μέρους του Αχιλλέα: *οὐ τί μοι ταύτης χρεῶ τιμῆς* (607) εκφράζει πάλι την απομόνωση του ήρωα από την κοινωνία και αποτελεί ανάλογη έντονη απόρριψη του ηρωικού ιδεώδους. Η απόρριψη των δώρων εκ μέρους του Αχιλλέα είναι υπεύθινη για μια ιδεαλιστικοίηση στην ερμηνεία της αρχαίας ελληνικής λογοτεχνίας. Ο Αχιλλέας δεν απορρίπτει τα δώρα διότι τάχα είναι πέρα από τα υλικά αγαθά: κάθε άλλο. Ούτε και στην «*μήνιδος ἀπόρρησιν*» (Τ), παρά τη σπουδή του για εκδίκηση, απορρίπτει τα δώρα (*δῶρα... παρασχέμεν, ὡς ἐπιεικές, ἢ τ' ἐχέμεν παρὰ σοί*, 19. 147-8): τον κανόνα εκφράζει την ώρα εκείνη ο Αγαμέμνων (*δῶρα ἐμῆς παρὰ νηὸς ἐνεικέμεν*, 194).

¹⁹ Nagy (1979) κεφ. 5-6 (σσ. 69-117, ιδιαιτ. 69-71), σ. 177.

²⁰ Βλ. Adkins, «“Honour” and “Punishment”».

Ο λόγος του Αίαντα που ακολουθεί αντιστοιχεί στους φίλτατους *ἐταίρους* του παραδείγματος του Μελεάγρου. Ο Αίαντας υλενθυμίζει την τιμή με την οποία τον τιμούσαν στο στρατόπεδο, ότι είναι στη σκηνή του και τον παρακαλούν οι *φίλτατοι* και *κῆδιστοι* από το στρατόπεδο των Αχαιών (642· όπως και στην περίπτωση του Μελεάγρου: *κεδνότετοι καὶ φίλτατοι ἀπάντων*, 586). Το ακροατήριο θα σημείωνε την ειρωνεία από την τύχη του Αίαντα, που και αυτός θα νιώσει ατιμασμένος, όταν η πανοπλία του Αχιλλέα θα δοθεί τιμητικό δώρο στον Οδυσσέα. Κυρίως όμως χρησιμοποιεί άλλο ένα παράδειγμα επίλυσης μιας διαφοράς με δώρα: «Εδώ άλλος δέχεται αποζημίωση για τον αδελφό που τού σκότωσαν ή για τον γιο του, και ο φονιάς μένει εκεί στον τόπο του, αφού πληρώσει πολλά, και του άλλου μαλακώνει η καρδιά και η περήφανα ψυχή αφού πάρει την αποζημίωση» (632-36). Αυτή είναι η διαδικασία, η *δίκη*, στην περίπτωση που περιγράφεται. Είναι μάλιστα ενδιαφέρον ότι οι λέξεις *τιμή* και *ποινή* εναλλάσσονται σε παρόμοια συμφραζόμενα (633, 3. 286, 290). Η *τιμή* συνδέεται ετυμολογικά με άλλες λέξεις, όπως *τίειν*, *τίνειν*, *τίνυσθαι* και *ποινή*. Στον πολιτισμό ντροπής, σε περιπτώσεις διενέξεων, η *τιμή* και των δύο μερών πρέπει να διαφυλαχθεί και αυτό επιτυγχάνεται από την αποδοχή αποζημίωσης της αδικημένης πλευράς. Αλλά ας σημειωθεί ότι η ανθρωποκτονία στον Όμηρο ανήκει στις ανταγωνιστικές αρετές. Αν δεν την δεχθεί, προσβάλλει την άλλη πλευρά και αποδοκιμάζεται. Ο *ἀνδρείος* και *ἀπλοῦς* Αίαντας κτύπησε αποτελεσματικότερα το στόχο του· ο Αχιλλέας ξεσπάει συναισθηματικά: «όλα σχεδόν τα είπες όπως και εγώ τα νιώθω· όμως φουσκώνει η καρδιά μου από την οργή» *ὄπλοτε κείνων μνήσομαι, ὡς μ' ἄσυφλον ἐν Ἀργείοισιν ἔρεξεν Ἀτρείδης, ὡς εἶ τιν' ἀτίμητον μετανάστην* (645-48). Την προσβολή θα την ξαναθυμηθεί αργότερα (18. 55-9). Ο ήρωας της *Ιλιάδας*, ο ἄριστος *Ἀχαιῶν*, βρίσκεται στη θέση του ἀτίμητου μετάνστη, του ζητιάνου, του πιο ταπεινού πλάσματος πάνω στη γη, του ήρωα της *Ὀδύσσειας*.

Οι λόγοι τελείωσαν, οι πρέσβεις στον πληθυντικό τώρα (*ἴσαν*) πήραν το δρόμο της επιστροφής: *ἦρχε δ' Ὀδυσσεύς* (657). Ο Αγαμέμνονας γεμάτος αγωνία ερωτά τον Οδυσσέα αν ο Αχιλλέας «θέλει να διώξει από τα καράβια τη θεϊκή φωτιά ή αρνήθηκε και η οργή κατέχει ακόμη τη γενναία του ψυχή» (674-5). Ότι πηγαίνει πρώτος ο Οδυσσέας, ότι ερωτάται αυτός, και αυτός απαντά στον Αγαμέμνονα δείχνει ποιος είναι ο αρχηγός της πρεσβείας. Ο Οδυσσέας, μετά την απάντηση στον Αγαμέμνονα, λέγει: *εἰσὶ καὶ οἶδε τάδ' εἰπέμεν, οἳ μοι ἔποντο, Αἴας καὶ κῆρυκε δῶν* (688-9). Με αυτό πρώτα δηλώνει ποια είναι τα δύο μέλη της πρεσβείας· και έπειτα, όπως στο δικαστήριο, χρησιμοποιεί μάρτυρες ότι λέγει την αλήθεια, τη ρητορική τεχνική των *ἀτέχνων λίστων*, αποδείξεων (Αριστ. *Ῥητ.* 1375a 22-5, 1376a 13-4). Επίσης, ο Όμηρος δίδει στον Οδυσσέα το *ἦθος* του ρήτορα με αριστοτελικούς όρους (*Ῥητ.* 1356a 13): «το ήθος αποτελεί σχεδόν τη μεγαλύτερη απόδειξη». Η πειστικότητα διαφέρει κυρίως στους πολιτικούς λόγους, αλλά και τους δικανικούς, αναλόγως αν ο ρήτορας εμφανίζεται ότι έχει ορισμένες ιδιότητες και πιστεύεται ότι διάκειται προς το ακροατήριό του με ορισμένο τρόπο, και ακόμη αναλόγως της διαθέσεως του ακροατηρίου προς το ρήτορα (*Ῥητ.* 1377b 23-8).

Αυτό όμως που έχει ιδιαίτερη σημασία είναι ότι στην απάντηση αυτή προς τον Αγαμέμνονα ο Οδυσσεύς αναγγέλλει τι είπε σε αυτόν ο Αχιλλεύς (άλλη μια απόδειξη ποιος είναι αρχηγός) και όχι και τις τρεις διαδοχικές απαντήσεις με τα τρία στάδια στη διαμόρφωση της απόφασης του Αχιλλέα: πρώτα σε αυτόν, έπειτα στον Φοίνικα και τέλος στον Αίαντα. Η τεχνική αυτή υπενθυμίζει την αφηγηματική τεχνική της ψευδούς ή παραπλανητικής αγγελίας του δημοτικού τραγουδιού, όπως διατυπώνεται ιδιαίτερα στο τραγούδι «Του γιοφυριού της Άρτας».²¹ Ο πρωτομάστορας έντρομος από την προφητεία (*ἄν δὲ στοιχειώσετε ἄνθρωπο*) παράγγειλε στη γυναίκα του:

Ἄργά ντυθῆ, ἄργά ἀλλαχτῆ, ἄργά νά πάη στο γιόμα (16), αλλά:

Καί τὸ πουλί παράκουσε, κι' ἄλλιῶς ἐπῆγε κ' εἶπε:

«Γοργά ντυσου, γοργά ἄλλαξε, γοργά νά πᾶς τὸ γιόμα,

γοργά νά πᾶς και νά διαβῆς τῆς Ἄρτας τὸ γιοφύρι» (18-20· Πολίτης 89).

Το πουλί «δεν άκουσε καθαρά» το μήνυμα ή «δεν υπάκουσε» στον πρωτομάστορα για το μήνυμα που είχε να φέρει. Μόνο μία λέξη ή μόνο δύο γράμματα γο- αντί για α- φτάνουν για να δημιουργήσουν το τραγικό και αναπόδραστο αποτέλεσμα. Δεν ισχυρίζομαι ότι ο ανώνυμος ποιητής είχε υπόψη του τον Όμηρο ή την *Ίλιάδα*: είναι όμως πολύ πιθανό ότι και οι δύο ποιητές χρησιμοποιούν την ίδια αφηγηματική τεχνική της ψευδούς ή παραπλανητικής αγγελίας χάριν της εξέλιξης της πλοκής και για δραματικούς λόγους. Στην περίπτωση του δημοτικού τραγουδιού οι τραγικές συνέπειες της ψευδούς αγγελίας φαίνονται στο πρόσωπο της γυναίκας του πρωτομάστορα, αλλά και στην *Ίλιάδα* η τραγικότητα του Αχιλλέα υλοποιείται σκόπιμα με την ψευδή παραπλανητική αγγελία. Οι Αχαιοί βρίσκονται, και θα βρεθούν ακόμη περισσότερο, σε πιο δεινή θέση από αυτήν πριν από την αποστολή της πρεσβείας, αλλά και ο Αχιλλεύς οδηγείται στην εκπλήρωση της τραγικής του μοίρας. Η ψευδής αγγελία μοιάζει ως προς τη λειτουργία στους χρησμούς που πραγματοποιούνται παρά την προσπάθεια του ήρωα να τους αποφύγει. όπως ο χρησμός στον *Οιδίποδα τύραννον*.

Μια ανάγνωση της ραψωδίας I περιλαμβάνει θέματα που σχετίζονται με αυτή και επηρεάζουν την ερμηνεία όλης της *Ίλιάδας*. Ορισμένα μέρη και θέματα προσεγγίζουν μεταξύ τους. Πρώτα, η απόρριψη της ικεσίας πρέπει να φανεί δικαιολογημένη και κατά τὸ εἶκός.²² Έπειτα, είναι πολύ σημαντική για «την Διὸς βουλή»: φαίνεται να εκπληρώνεται η στρατηγική του Α και το *νεῦσε* του στ. 528 που αποτελεί την πλοκή της *Ίλιάδας*. Ο ποιητής επαναγειώνει την πλοκή. Επανεντάσσει τον Αχιλλέα στη δράση. Οικονομεί το θέμα της εκδίκησης για τη συμμετοχή του στον πόλεμο. Καθώς λαμβάνονται αποφάσεις, ανα-

²¹ Πβ. I. N. Perysinakis, «Και το πουλί παράκουσε: A Narrative Technique in the *Iliad* and Modern Greek FolkSongs» (*Dodone: philology* 28 (1999) 115-22).

²² Ο Edwards στη μεστή ανάλυσή του (2001 σσ. 317-24) διερευνά τις προθέσεις του ποιητή και απαριθμεί τις δυνάμεις που ο ποιητής παρουσιάζει να επενεργούν στον Αχιλλέα.

δεικνύει τις ηθικές αξίες της κοινωνίας των ηρώων, αλλά και το χαρακτήρα του Αχιλλέα. Ο Αχιλλέας αποφασίζει τελικά να μην υποχωρήσει, διότι η τιμή του δεν έχει αποκατασταθεί με τα *μειλίχια ἔπη* και ο Αγαμέμνων δεν έχει αρκούντως ταπεινωθεί. Η *Ίλιάδα* απεικονίζει τον εσωτερικό αγώνα του κατ' εξοχήν *ἀγαθοῦ* που αποφασίζει να μην υπερασπίσει τις ιδιότητες της *ἀρετῆς* και της *τιμῆς* μπροστά στα μάτια όχι μόνο των Αχαιών, αλλά και των Μυρμιδόνων, για την προστασία των οποίων είναι υπεύθυνος. Η πλοκή της *Ίλιάδος* είναι η επίλυση μιας «διεθνούς» διαφοράς ανάμεσα σε δύο βασιλιάδες που είχαν και οι δύο το δικαίωμα να ενεργήσουν όπως ενήργησαν στο Α.

Πάντοτε έχω την αίσθηση ότι η γοητεία των ομηρικών επών δεν βρίσκεται στο «τι λέγεται» αλλά στο «τι λέγεται εν συνδυασμῷ προς κάτι άλλο». Το θέμα κατά την ερμηνεία δεν είναι να αισθανθούμε ευχαρίστηση κατασκευασμένη ή απρόβλεπτη σύμφωνα με παιδαγωγικές επιταγές, αλλά να παρακολουθήσουμε όσο μπορούμε τη γλώσσα του ποιητή.²³

²³ Η «ανάγνωση» δεν προϋποθέτει, εκτός από ορισμένα θέματά της, αποδεικτική βιβλιογραφία και παραπομπές, αλλά βιβλιογραφία υποβάθρου κυρίως από την άποψη ηθικών αξιών, και πολιτικών, κοινωνικών και οικονομικών συμπεριφορών. Η πλέον δυσεπισκόπητη βιβλιογραφία, η ομηρική, είναι αυστηρά επιλεγμένη.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Adkins A. W. H., *Merit and Responsibility* (Oxford UP 1960, Midway repr. Chicago and London 1975).
- , «“Honour” and “Punishment” in the Homeric Poems» (*BICS* 7 (1960) 23-32).
- , «“Friendship” and “Self-Sufficiency” in Homer and Aristotle» (*CQ* 13 (1963) 30-45).
- , «Euchoimai, euchole and euchos in Homer» (*CQ* 19 (1969) 20-33).
- , «Threatening, Abusing and Feeling Angry in the Homeric Poems» (*JHS* 89 (1969) 7-21).
- , «Homeric Values and Homeric Society» (*JHS* 91 (1971) 1-14).
- , «Homeric Gods and the Values of Homeric Society» (*JHS* 92 (1972) 1-19).
- , *Moral Values and Political Behaviour in Ancient Greece from Homer to the end of the fifth Century* (London 1972).
- , «Truth, κόσμος and ἄρετή in the Homeric Poems» (*CQ* 22 (1972) 5-18).
- , «Art, Beliefs, and Values in the Later Books of the *Iliad*» (*CPh* 70 (1975) 239-54).
- , «Values, Goals, and Emotions in the *Iliad*» (*CPh* 77 (1982) 292-326).
- Alden Maureen, *Homer Beside Himself. Para-narratives in the Iliad* (Oxford UP 2000).
- Arieti J. A., «Homer’s *Litae* and *Ate*» (*CJ* 84 (1988) 1-12).
- Arnheim M. T. W., *Aristocracy in Greek Society* (London 1977).
- , «Homeric Social Values» (*SCI* 6 (1981-82) 1-13).
- Austin M. M. & Vidal-Naquet P., *Economic and Social History of Ancient Greece* (London 1977· ελλ. μτφρ. Τάσος Κουκουλιός Δαίδαλος – Ζαχαρόπουλος 2000).
- Bassett S. E., *The Poetry of Homer* (Berkeley, Los Angeles 1938).
- Benveniste E., *Indo-European Language and Society* (transl. E. Palmer, Coral Gables Florida 1973).
- Βλάχος Γ., *Πολιτικές Κοινωνίες στον Όμηρο* (ελλ. μτφρ. Μάχη Παύση-Αποστολοπούλου, ΜΙΕΤ Αθήνα 1981).
- Βοσκόδης Α., *Μελέαγρος, Αχιλλεύς και Φοῖνιξ. Συμβολή εις την ἔρευνα τῆς ἐνότητος τῆς Ἰλιάδος* (δ. δ., Λευκωσία 1974).
- Bowra C. M., *Tradition and Design in the Iliad* (Oxford 1930).
- , *Homer* (London 1972).
- Bremer J. M., Jong de I. J. F., Kalff J., (eds), *Homer: Beyond Oral Poetry. Recent Trends in Homeric Interpretation* (Amsterdam 1987).
- Brenk F. E., «Dear Child: The Speech of Phoenix and the Tragedy of Achilles in the Ninth Book of the *Iliad*» (*Eranos* 84 (1986) 77-86).
- Cairns Douglas L., *Aidos. The Psychology and Ethics of Honour and Shame in Ancient Greece* (Oxford Clarendon Press 1993).
- Claus D. B., «*Aidos* in the Language of Achilles» (*TAPA* 105 (1975) 13-28).
- Coldstream J. N., «Hero-cults in the age of Homer» (*JHS* 96 (1976) 8-17).
- Crotty Kevin, *The Poetics of Supplication. Homer’s Iliad and Odyssey* (Cornell UP, Ithaca London 1994)
- De Jong Irene J. F., *Narrators and Focalizers: the Presentation of the Story of the Iliad* (Amsterdam 1987).
- Dickinson O. T. P. K., «Homer, the Poet of the Dark Age» (*G&R* 33 (1986) 20-37).
- Dickson Keith, *Nestor. Poetic Memory in Greek Epic* (New York, London 1995).
- Dodds E. R., *The Greeks and the Irrational* (Berkeley, Los Angeles, London 1951· ελλ. μτφρ. Γ. Γιατρομανωλάκης, *Οι Έλληνες και το Παράλογο*, Αθήνα 1977).
- Donlan W., *The Aristocratic Ideal in Ancient Greece* (Coronado Press, Lawrence Kansas 1980).
- , «Scale, Value and Function in the Homeric Economy» (*AJAH* 6 (1981) 101-17).

- , «Reciprocities in Homer» (CW 75 (1982) 137-75).
- , «The Social Groups of Dark Age Greece» (CPh 80 (1985) 293-308).
- Doyle R. E., *ATH: its Use and Meaning* (New York 1984).
- Edwards M. W., «Conventions and Individuality in *Iliad* 1» (HSCP 84 (1980) 1-28).
- , *Homer: The Poet of the Iliad* (Baltimore and London 1987· ελλ. μτφρ. Β. Λιάπης – Νικ. Μπεζεντάκος, Καρδαμίτσα, Αθήνα 2001).
- , *The Iliad: a Commentary*, vol. 5 (Books 17-20) (Cambridge 1991· ελλ. μτφρ. Μαρία Κάισαφ, επιμέλεια Αντ. Ρεγκάκος, Θεσσαλονίκη 2003).
- Eichholz D. E., «The Propriation of Achilles» (AJP 74 (1953) 137-48).
- Erbse R. H., *Scholia Graeca in Homeri Iliadem vols I-V και VI-VII Indices* (Berlin 1969-87).
- Fenik B. C., *Typical Battle Scenes in the Iliad* (Hermes Einzelschriften 30, Wiesbaden 1968).
- Ferguson J. A., *Moral Values in the Ancient World* (London 1958).
- , *Morals and Values in Ancient Greece* (Bristol Classical Press 1989).
- Finlay R., «Patroclus, Achilleus and Peleus: Fathers and Sons in the *Iliads*» (CW 73 (1980) 267-73).
- Finley M. I., *The World of Odysseus* (London 1956, ²1977· ελλ. μτφρ. Σ. Μαρκιανός, Αθήνα [1966]).
- , *The Ancient Economy* (Berkeley, Los Angeles 1973).
- , *Trade and Politics in the Ancient World* (Proc. of the Sec. Intern. Conf. of Econ. History, Aix-en-Provence, vol. I 1965, Arno Press 1979).
- , *Economy and Society in Ancient Greece* (edd. by Shaw B. D. and Saller R. P., Pelican, Harmondsworth 1983· ελλ. μτφρ. Α. Παναγόπουλος, *Οικονομία και Κοινωνία στην Αρχαία Ελλάδα*, Μέρος Α, Αθήνα 1988).
- Frame Douglas, *The Myth of Return in Early Greek Epic* (Yale Univ. Press, New Haven, London 1978).
- Fränkel H., *Early Greek Poetry and Philosophy* (English transl. Hadas M. - Willis J., Oxford 1975).
- Fisher N. R. E., *Hybris. A Study in the values of honour and shame in Ancient Greece* (Aris & Philips Warminster 1992).
- Ford A., *Homer. The Poetry of the Past* (Cornell UP, Ithaca and London 1992).
- Friedrich P. & Redfield J., «Speech as a Personality Symbol: The Case of Achilles» (*Language* 54 (1978) 263-87).
- Gagarin M., «Dike in Archaic Greek Thought» (CPh 69 (1974) 186-97).
- , «Morality in Homer» (CPh 82 (1987) 285-306).
- Goldhill S., *The Poet's Voice. Essays on Poetics and Greek Literature* (Cambridge UP 1991).
- Griffin J., *Homer on Life and Death* (Oxford 1980· ελλ. μτφρ. Π. Ανδρικόπουλος, Αθήνα 1999).
- , *Homer. Iliad IX* (Oxford, Clarendon Press, 1995).
- , «Homeric Words and Speakers» (*JHS* 106 (1986) 36-57).
- , «The Epic Cycle and the Uniqueness of Homer» (*JHS* 97 (1977) 39-53).
- Griffin J. and Hammond M., «Critical Appreciations VI: Homer *Iliad* 1. 1-52» (*G&R* 29 (1982) 126-42).
- Greenhalgh P. A. L., «Aristocracy and Its Advocates in Archaic Greece» (*G&R* 19 (1972) 190-207).
- Hainsworth J. B., *The Flexibility of Homeric Formula* (Oxford 1968)
- , *The Iliad: a Commentary* vol. 3 (Books 9-12) (Cambridge UP 1993· ελλ. μτφρ. Μαρία Κάισαφ, Θεσσαλονίκη 2004).
- , *The Idea of Epic* (Berkeley 1991).
- Hasebroek J., *Trade and Politics in Ancient Greece* (English transl. Fraser L. M. and MacGregor D. C., London 1933).
- Havelock E. A., *The Greek Concept of Justice from Its Shadow in Homer to Its Substance in Plato* (Harvard Univ. Press 1978).

- Held G. F., «Phoenix, Agamemnon and Achilles. Problems and Paradeigmata» (CQ 37 (1987) 245-61).
- Hogan J., «Double πρῖν and the Language of Achilles» (CJ 71 (1975-76) 305-10).
- Janko R., *The Iliad: a Commentary*, vol. 4 (Books 13-16) (Cambridge UP 1992· ελλ. μτφρ. Ρένα Χαϊρέτη, επιμέλεια Αντώνης Ρεγκάκος Θεσσαλονίκη 2003).
- Κακριδής Ι. Θ., *Homeric Researches* (Lund 1949: *Ομηρικές Έρευνες*, Αθήνα 1967, ανατ.).
- , *Homer Revisited* (Lund 1971: *Ξαναγυρίζοντας στον Όμηρο* (Αθήνα 1979).
- , *Ομηρικά Θέματα* (Αθήνα 1978).
- Kannicht R., «Poetry and Art, Homer and the Monuments Afresh» (CIAnt. 1 (1982) 70-86).
- Kennedy G. A., *The Cambridge History of Literary Criticism*. Vol. 1 *Classical Criticism* (CUP 1989).
- King K. C., *Achilles. Paradigma of the War-Hero from Homer to the Middle Ages* (Berkeley and Los Angeles 1987).
- Kirk G. S., *The Songs of Homer* (Cambridge 1964).
- , *The Language and Background of Homer* (Cambridge 1964).
- , *Homer and the Oral Tradition* (Cambridge 1976).
- , *The Iliad: A Commentary*, vol. I (Books 1-4) (Cambridge 1985· ελλ. μτφρ. Ηλίας Τσιριγκάκης, επιμ. Δανιήλ Ιακώβ- Αντώνης Ρεγκάκος, Θεσσαλονίκη 2003).
- , *The Iliad: A Commentary*, vol. II (Books 5-8) (Cambridge 1990· ελλ. μτφρ. Θεσσαλονίκη 2004).
- Κομνηνού-Κακριδή Όλγα, *Σχέδιο και Τεχνική της Ιλιάδας* (Αθήνα 1978).
- Kullmann W., *Die Quellen der Ilias* (Hermes Einzelschr. 14 1960).
- , «Oral Poetry Theory and Neoanalysis in Homeric Research» (GRBS 25 (1984) 307-23).
- Latatz J., *Homer. Der erste Dichter des Abendlandes* (Artemis & Winkler 1997· ελλ. μτφρ. Εβίνα Σιστάκου, Όμηρος. Ο θεμελιωτής της ευρωπαϊκής λογοτεχνίας, εκδ. Παπαδήμα, Αθήνα 2000).
- Leaf W., *The Iliad I-II* (2nd ed. London 1900-02).
- Lesky A., *Ιστορία της Αρχαίας Ελληνικής Λογοτεχνίας* (μτφρ. Αγ. Τσοπανάκη, Θεσσαλονίκη 1981).
- Lloyd-Jones H., *The Justice of Zeus* (Berkeley, Los Angeles, London 1973).
- , «A Note on Homeric Morality» (CPh 82 (1987) 307-10).
- Long A. A., «Morals and Values in Homer» (JHS 90 (1970) 121-39).
- Lord A. B., *The Singer of Tales* (Cambridge Mass. 1960).
- , *Epic Singers and Oral Tradition* (Cornell Univ. Press 1991).
- Lynn-George M., *Epos: Word, Narrative and the Iliad* (London 1988).
- MacCary W. T., *Childlike Achilles: Ontogeny and Phylogeny in the Iliad* (New York 1982).
- Macleod C. W., *Homer, Iliad Book XXIV* (Cambridge 1982).
- McNamee M. B., *Honor and the Epic Hero. A Study in the Concept of Magnanimity in Philosophy and Epic Poetry* (New York 1960).
- March J. R., *The Creative Poet. Studies on the Treatment of Myths in Greek Poetry* (BICS Suppl. 49 1987, London).
- Martin R. P., *The Language of Heroes* (Cornell Univ. Press 1989).
- Mauss M., *Το Δῶρο* (ελλ. μτφρ. Α. Σταματοπούλου-Παραδέλλη, Αθήνα 1979).
- Μαρωνίτης Δ. Ν., *Ομηρικά μεγαθήματα* (Αθήνα Κέδρος).
- Morris Ian, «The Use and Abuse of Homer» (Cl. Ant. 5 (1986) 81-138).
- Morris Ian and Barry Powell, *A New Companion to Homer* (Brill, Leiden-New York, 1997).
- Morrison J. V., *Homeric Misdirection. False Predictions in the Iliad* (Ann Arbor, Michigan 1992).
- Mossé Claude, *Η Αρχαϊκή Ελλάδα* (μτφρ. Στρ. Πασχάλης, ΜΙΕΤ, Αθήνα 1987).
- Moulton C., *Similes in the Homeric Poems* (Hypomnemata 49, Göttingen 1977).

Mueller M., *The Iliad* (London 1984).

Nagy Gregory, *The Best of the Achaeans. Concepts of the Hero in Archaic Greek Poetry* (Baltimore and London 1979).

—, *Pindar's Homer. The Lyric Possession of an Epic Past* (The Johns Hopkins University Press, Baltimore and London, 1990).

—, *Greek Mythology and Poetics* (Ithaca and London 1990).

—, *Homeric Questions* (University of Texas Press, Austin 1996).

—, *Poetry as Performance: Homer and Beyond* (Cambridge UP 1996).

Nimis S., «The Language of Achilles. Construction vs. Representation» (*CW* 78 (1986) 217-25).

Ξυδάς Χ., «Φοῖνιξ μὲν ἠγησάσθω» (*Στασίνος* 6 (1977-78) 215-23).

Owen E. T., *The Story of the Iliad as told in the Iliad* (London 1947, repr. Bristol 1990).

Palmer L. R., «The Indo-European Origins of Greek Justice» (*Tr. Ph. Soc.* 1950 149-68).

Page D. L. (α), *Ομηρική Οδύσσεια* (ελλ. μτφρ. Κρ. Πανηγύρης, Παπαδήμα, Αθήνα⁴1988).

—, (β), *Η Ιλιάς και η Ιστορία* (ελλ. μτφρ. Κρ. Πανηγύρης, Αθήνα³1988).

Parry A. (ed.), *The Making of Homeric Verse: The Collected Papers of Milan Parry* (Oxford 1971).

—, *The Language of Achilles and Other Essays* (Oxford UP 1990).

Pearson I., *Popular Ethics in Ancient Greece* (Stanford Univ. Press 1962).

I. N. Περισυνάκης, «Ηθικές αξίες και πολιτική συμπεριφορά στα ομηρικά έπη: Μία προσέγγιση της αρχαίας ελληνικής λογοτεχνίας» (*Ίνδικτος* 5 (1996) 240-70).

Powell B., *Homer and the Origin of Greek Alphabet* (Cambridge UP 1991).

Rabel R. J., *Plot and Point of View in the Iliad* (Ann Arbor, Michigan UP 1997).

Redfield J. M., *Nature and Culture in the Iliad: The Tragedy of Hector* (Chicago 1975· ελλ. μτφρ. Ολυμπ. Μπακάλη, Αθήνα 1992).

Reeve M. D., «The Language of Achilles» (*CQ* 23 (1973) 193-95).

Reinhard K., *Die Ilias und ihr Dichter* (ed. U. Hölscher, Göttingen 1961).

Richardson N. J., *The Iliad: a Commentary*, vol. 6 (Books 21-24) (Cambridge UP 1993· ελλ. μτφρ. Θεσσαλονίκη 2004).

Rodgers V. A., «Some Thoughts on Dike» (*CQ* 21 (1971) 289-301).

Rosner J. A., «The Speech of Phoenix: The Iliad 9. 434-605» (*Phoenix* 30, 1976, 314-27).

Rubino C. A. and Shelmerdine C. W., *Approaches to Homer* (Austin Texas 1983).

Sale W., «Achilles and Heroic Values» (*Arion* 2 (1983) 86-100).

Schadewaldt W., *Από τον Κόσμο του Ομήρου* (ελλην. μετάφρ. Φάνης Κακριδής, Αθήνα Μ. Ι. Ε. Τ. τ. Β. Ομηρικές Σκηές 1982).

Schein S. L., *The Mortal Hero: An Introduction to Homer's Iliad* (Berkeley and Los Angeles 1984).

—, «On Achilles' Speech to Odysseus, Iliad 9. 308-429» (*Eranos* 78 (1980) 125-31).

Scodel R., «The Autobiography of Phoenix: Iliad 9. 444-95» (*AJP* 103 (1983) 128-36).

Scott J. A., «Phoenix in the Iliad» (*AJP* 33 (1912) 67-77).

—, *The Unity of Homer* (Berkeley 1921, repr. New York 1965).

Schlunk R. R., «The Theme of Suppliant Exile in the Iliad» (*AJP* 97 (1976) 199-209).

Scully St., «The Language of Achilles: The Ochthesas Formulas» (*TAPA* 114 (1984) 11-27).

—, *Homer and the Sacred City* (Cornell Univ. Press, Ithaca and London).

Segal Ch., «The Embassy and the Duals of Iliad 9. 182-98» (*GRBS* 9 (1968) 101-14).

—, «Nestor and the Honor of Achilles» (*SMEA* 13 (1971) 101-14).

Sheppard J. T., *The Pattern of the Iliad* (London 1922).

Shipp G. P., *Studies in the Language of Homer* (2nd ed. Cambridge UP 1972).

- Silk M., *Interaction and Poetic Imagery with Special Reference to Early Greek Poetry* (CUP 1974).
- Sinos D. S., *Achilles, Patroclus and the meaning of «philos»* (Innsbruck 1980).
- Slatkin L. M., «The Wrath of Thetis» (*TAPA* 116 (1986) 1-24).
- , *The Power of Thetis. Allusion and Interpretation in the Iliad* (Berkeley and Los Angeles 1991).
- Snell B., *The Discovery of Mind* (English transl. T. Rosenmeyer 1953· ελλην. μετάφρ. Δ. Ιακώβ, Η Ανακάλυψη του Πνεύματος, Μ. Ι. Ε. Τ., Αθήνα 1981).
- Snodgrass A. M., *The Dark Age of Greece* (Edinburg 1971).
- , «An Historical Homeric Society?» (*JHS* 94 (1974) 114-25).
- Stagakis G., «*Therapontes and Hetairoi in the Iliad as Symbols of the Political Structure of the Homeric State*» (*Historia* 15 (1966) 408-19).
- Stanley Keith, *The Shield of Homer. Narrative Structure in the Iliad* (Princeton UP, Princeton New Jersey 1993).
- Starr C. G., *The Economic and Social Growth of Early Greece 800-500 BC* (OUP 1978).
- , *The Aristocratic Temper of Greek Civilization* (New York 1992).
- Taplin O., *Homeric Soundings: The Shaping of the Iliad* (Oxford UP 1992).
- Tarkow T. A., «Achilles' Response to the Embassy» (*CB* 58 (1982) 29-34).
- Teffteller Annette, «Αὐτὸς ἀπούρας, *Iliad* 1. 356» (*CQ* 40 (1990) 16-20).
- Thalmann W. G., *Conventions of Form and Thought in Early Greek Poetry* (Baltimore, Johns Hopkins Univ. Press, 1984).
- Thornton A., «Once Again, the Duals in Book 9 of the *Iliad*» (*Glotta* 56 (1978) 1-4).
- , *Homer's Iliad: Its Composition and the Motif of Supplication* (Göttingen: Hypomnemata 81, 1984).
- Thomas R., *Literacy and Orality in Ancient Greece* (Cambridge UP 1992· ελλην. μετάφρ. Δ. Κυριτάρας, ΠΕΚ 1996).
- Tsagarakis O., «The Achaean Embassy and the Wrath of Achilles» (*Hermes* 99 (1971) 257-77).
- , «Phoenix and the Achaean Embassy» (*RhM* 116 (1973) 193-205).
- , «Phoenix' s Social Status and the Achaean Embassy» (*Mnemosyne* 32 (1979) 211-42).
- Walcot P., *Envy and the Greeks. A Study of Human Behaviour* (Aris and Philips 1978).
- Webster T. B. L., *From Mycenae to Homer* (London 1958, Methuen ²1964).
- Whitman C. H., *Homer and the Heroic Tradition* (Cambridge Mass. 1958).
- , *The Heroic Paradox: Essays on Homer, Sophocles, and Aristophanes* (ed. C. Segal, pp. 19-43. Ithaca, New York 1981).
- Willcock M. M., «Mythological Paradeigma in the *Iliad*» (*CQ* 14 (1964) 141-54).
- , «Homer the Individual Poet» (*LCM* 3 (1978) 11-18).
- , «Some Aspects of the Gods in the *Iliad*» (*BICS* 17 (1970) 1-10).
- , «*Ad Hoc* Invention in the *Iliad*» (*HSPH* 81 (1977) 41-53).
- , *The Iliad of Homer* (London Books I-XII 1978, Books XIII-XXIV, 1984).
- Williams B., *Shame and Necessity* (Berkeley 1993).
- Williams E. W., «The Offer to Achilles» (*CQ* 51 (1957) 103-8).
- Wyatt W. F., «Homeric ἄτη» (*AJP* 103 (1982) 247-76).
- , «The Embassy and the Duals in the *Iliad* 9» (*AJP* 106 (1985) 399-408).
- Yamagata Naoko, *Homeric Morality* (Brill, Leiden New York 1994).